

qui ont élaboré la civilisation européenne: la germanique et la romane' (158). Zoals bekend is het pas na de eerste wereldoorlog dat Pirenne zich tot de gedachte heeft bekeerd dat de Europese cultuur helemaal niets verschuldigd was aan de inbreng der Germanen, die zonder meer als 'barbaren' werden afgeschilderd². Deze bundel bevat veel dat de historicus tot beleving zal strekken en hem, indien hij minder allergisch is voor zelffouten dan de recensent, zelfs genoeg zal verschaffen.

R. C. van Caenegem

1 Zie over deze merkwaardige ommezwaai onze lezing 'Henri Pirenne: naar aanleiding van de honderdste verjaardag van zijn benoeming te Gent', *Academiae Analecta. Mededelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, klasse der letteren*, XLIX (1987) 102-103.

J. P. Ducastelle, e. a., *Autour de la ville en Hainaut. Mélanges d'archéologie et d'histoire urbaines offerts à Jean Dugnoille et à René Sansen à l'occasion du 75e Anniversaire du C. R. H. A. A.* (Etudes et documents du Cercle royal d'histoire et d'archéologie d'Ath et de la région et musées Athois VII; S. 1.: C. R. H. A. A., 1986, 918 blz., ISSN 0771-5692).

Als het over verstedelijking in de Zuidelijke Nederlanden gaat, denkt men onmiddellijk aan het graafschap Vlaanderen, het hertogdom Brabant en de Maasstreek, gebieden met een lange en rijke stedelijke traditie. Voor het graafschap Henegouwen daarentegen bestaat zo'n traditie op het eerste gezicht niet. Er is natuurlijk Doornik, teruggaand op een antieke 'civitas', Valenciennes (thans in Frankrijk) en voorts nog Bergen (Mons) en enkele kleine stadjes — maar daar houdt het ongeveer wel mee op. Althans: zo lijkt het. In werkelijkheid was er in Henegouwen reeds vanaf de late middeleeuwen een vrij gevarieerd stedelijk leven, dat zich evenwel in belangrijke mate ook in kleinere centra afspeelde, zoals Aat (Ath), Beaumont, Binche, Chièvres, Chimay, Edingen (Enghien), 's-Gravenbrakel (Braine-le-Comte), Lessen (Lessines), Saint-Ghislain, Zinnik (Soignies) en andere.

Een aantal facetten van die onvermoed rijke Henegouwse stadsgeschiedenis wordt in deze bundel behandeld door niet minder dan vierenveertig auteurs, die op deze wijze hulde brengen aan twee verdienstelijke lokale vorsers uit Aat: kunstenaar en veelzijdig amateur-historicus René Sansen en oud-stadsarchivaris Jean Dugnoille. Het was een bijzonder goede gedachte van de uitgevers, dit *Festschrift* rond het ene thema van de stadsgeschiedenis op te bouwen. Hiermede werd het euvel omzeild waar nogal wat van deze gelegenheden uitgaven aan lijden: een allegaartje te zijn van (weliswaar soms erg waardevolle) bijdragen zonder onderling verband.

Het is uiteraard niet mogelijk, en ook weinig zinvol, in detail in te gaan op elk van de bijdragen in dit volumineuze boekwerk (ruim negenhonderd pagina's). Enkele van die bijdragen hebben trouwens slechts een strikt lokale relevantie. We beperken ons tot het aangeven van enkele grote lijnen.

De opbouw van de bundel is chronologisch. Het eerste artikel betreft de vijfduizend jaar oude versterking van Blicquy (door C. Constantin en anderen), het laatste bevat een overzicht van de thans in het Rijksarchief van Doornik aanwezige documenten in verband met het stadje Aat (door J. Nazet). Het grootste deel van de bijdragen (bijna 60%) heeft betrek-

king op de recentere periodes: achttiende tot twintigste eeuw. Wat de geografische spreiding van de artikelen betreft is er een overwicht van de grote centra Doornik en Bergen, evenals van Aat, dat niet alleen de woonplaats en het geliefkoosde aktierrein van de beide gevierden is, maar ook de standplaats van de historische vereniging die de feestbundel uitgaf. De andere Henegouwse steden en stadjes komen voor een deel aan bod in bijdragen die aan één enkele plaats zijn gewijd — onder meer van Y. Delannoy over Edingen, van J. Lefebvre over La Louvière (dat pas in de twintigste eeuw tot stad evolueerde) en van S. Philippard over Péruwelz (een dorpskern met een aantal buurtschappen eromheen, die in 1817 de titel van 'stad' kreeg, maar tot op heden ook duidelijke rurale trekken heeft behouden) — terwijl enkele algemenere artikelen dan weer meerdere steden ineens behandelen.

Een voorbeeld van zo'n bijdrage met een ruimere geografische blik is de uitvoerige studie (ruim zeventig pagina's) van M. de Waha en F. Jurion-de Waha over de vroegste stadsomwallingen in het graafschap Henegouwen. Niet alleen door de omvang maar ook door de thematiek is dit wellicht de belangrijkste bijdrage van de bundel. Met een scherpe kritische zin wordt nagegaan wat de bronnen — zowel archeologische als geschreven — ons leren over datering en aard van de vroegste versterkingen in de Henegouwse steden. Tevens wordt onderzocht in welke mate het bestaan van die versterkingen een bewijs kan vormen voor de aanwezigheid van een specifiek stedelijk leven. Hierbij komen de auteurs tot de conclusie dat er vóór de dertiende eeuw eigenlijk geen band tussen de beide fenomenen bestaat. In het twaalfde-eeuwse Henegouwen blijkt de bouwer van versterkingen steeds de heer te zijn (de graaf of een plaatselijke heer), nooit de stedelijke gemeenschap. Daardoor komt het dat bepaalde nederzettingen versterkt werden die nooit tot echte steden uitgroeiden, terwijl andere woonkernen die al vrij vroeg stedelijke kenmerken gingen vertonen, pas later een eigen omwalling kregen. In dat verband wordt ook gewaarschuwd voor overhaaste interpretatie van sommige termen in de middeleeuwse bronnen. In tegenstelling tot wat veelal wordt aangenomen, duidt het gebruik van bijvoorbeeld 'burgus' en 'burgenses' niet noodzakelijk op een stedelijke context. Deze bedenkingen leiden tot een aantal erg interessante paragrafen over het ontstaan van steden en de overgangsfase tussen rurale dorpsgemeenschap en stedelijke samenleving — paragrafen die de Henegouwse situatie overstijgen en duidelijk ook een algemenere draagwijdte bezitten.

Wat de behandelde onderwerpen betreft, illustreren de in deze feestbundel voorkomende artikelen hoe ruim het begrip 'stadsgeschiedenis' eigenlijk wel is: dat gaat van archeologie, historische geografie en stedenbouwkunde over kunstgeschiedenis, demografie, politieke, sociale en economische geschiedenis tot volkskunde en historische 'faits divers'. In verband met de demografie zijn er niet alleen studies over het middeleeuwse Doornik (door Chr. Dury), over de achttiende-eeuwse burgerij van Lessen (door L. Jous) en over de Aatse bevolking in 1798 (door P. Déloge), maar dient hier ook de bijdrage van J. Stievenard vermeld te worden over een onderwerp dat deels demografisch en deels religieus-volkskundig is: de zogenaamde 'sanctuaires à répit'. Dit waren kerken of kapellen waar doodgeborenen werden naartoe gebracht in de hoop op een miraculeuze terugkeer tot het leven, teneinde alsnog het sacrament van het doopsel te kunnen toedienen. Dit gebruik, dat waarschijnlijk in de veertiende eeuw ontstond en op sommige plaatsen tot het begin van de twintigste eeuw bleef bestaan, kwam met name in Frankrijk maar ook in Nederland (Den Bosch!) voor. Aan het fenomeen in de Zuidelijke Nederlanden heeft het Westvlaamse tijdschrift *Biekorf* onlangs een paar bijdragen gewijd (LXXXII (1982) 416-420 en LXXXIV (1984) 34-35), en nu is er dus het artikel van mevrouw Stievenard, die een goede 'status quaestionis' brengt maar blijkbaar de twee *Biekorf*-bijdragen niet kent.

Een aparte vermelding verdienen tenslotte ook enkele bijdragen in verband met urbanisatie en historische stadstopografie. Stedebouwkundige aspecten worden aangesneden door J. A. Dupont (Bergen in de late middeleeuwen), Chr. Piérard (de evolutie van de wijk Saint-Germain in Bergen) en J.-P. Ducastelle (Aat in de negentiende eeuw). Bronnen voor de historische stadstopografie worden besproken in twee cartografische artikelen (R. Sévrin over Doornik, Cl. Lemoine-Isabeau over Aat) en in de bijdrage van J.-M. Depluvez over enkele zeventiende-eeuwse stadsgezichten, getekend door Adam Frans van der Meulen in opdracht van de Franse koning Lodewijk XIV. Deze documenten bevatten interessante en kennelijk zeer betrouwbare informatie over het toenmalige stadsbeeld van Doornik, Aat en Charleroi. Ze bewijzen ook weer eens dat in buitenlandse archieven en collecties soms belangrijke en weinig bekende iconografische documenten over Belgische steden bewaard worden.

Aan het einde van de bundel zijn korte samenvattingen van alle bijdragen opgenomen in het Frans, Nederlands en Engels. Een lofwaardig initiatief, dat de internationale verspreiding van de publikatie alleen maar ten goede kan komen. Het valt enkel te betreuren dat de Nederlandse samenvattingen in een soms erg kreupele taal zijn gesteld.

M. Ryckaert

C. Schmidt, *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950, een sociologische benadering* (Werken uitgegeven door het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor geslacht- en wapenkunde X; Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1986, 280 blz., f49,50, ISBN 90 6707 126 9).

Archiefvorming was geen bezigheid waartoe de Hollandse regentenfamilies sterk geneigd waren, zo blijkt al uit de achttiende-eeuwse testamenten en boedelbeschrijvingen. Men kan twisten over de vraag of dit te wijten is aan een onvoldoende ontwikkeld 'dynastiek besef', of aan het feit dat betrokkenen slechts zelden beschikten over een landgoed waarvan de (op een vaste lokatie berustende) administratie als een natuurlijke kern voor een dergelijk archief kon fungeren.

Hoe het ook zij, het archief van de familie Teding van Berkhout is een nogal bijzondere verzameling, want het bevat een grote verscheidenheid aan documenten, zowel persoonlijke als zakelijke, en omspannt een periode van vier eeuwen. Bij hen lijkt het dynastiek besef derhalve wel tot ontplooiing te zijn gekomen. Dit archief vormt een goede basis voor een in Nederland zelden beoefend genre, de serieuze familiegeschiedenis. Alleen al om deze reden is het boek van Schmidt een opmerkelijke verschijning, dat met te meer vreugde begroet kan worden omdat het een vergelijking met overeenkomstige buitenlandse publikaties met glans kan doorstaan.

De familie Teding van Berkhout geniet de laatste jaren vooral bekendheid door verschillende publikaties die (mede) op haar archief gebaseerd zijn. De verrichtingen van de familieleden in het zo rijk gedocumenteerde verleden geven voor al die belangstelling wat minder aanleiding. Voor Schmidt is dat geen handicap, want hij is eigenlijk geïnteresseerd in de ontwikkeling van de gehele Hollandse regentenstand. Het 'gewone' van de Berkhouten komt hem daarom juist goed uit. In zijn betoog verbindt hij steeds de wederwaardigheden van de familie aan die van het milieu waarvan zij deel uitmaakten.

Dat de familie niet in alle opzichten gewoon was, is hiervoor reeds gesuggereerd. Het lijkt mij niet uitgesloten dat het wij-gevoel van de Berkhouten danig aangemoedigd is door hun